

»Paha silmä»

TOIVO VUORELA *Paha silmä suomalaisen perinteen valossa*. Helsinki 1960. 112 s.
— Suomi 109: 1.

Tutkimuksen historiassa on esimerkkejä siitä, miten jokin nerokas ja perusteellinen teos saa niin yksimielisen hyväksymisen, että se kanonisoidaan ja siinä käsitelty ongelma katsotaan kaikinpuolin ratkaistuksi. Pahan silmän, yleismaailmallisen uskomuksen, selvittämiseksi julkaisi S. Seligmann laajat tutkimuksensa jo 40—50 vuotta sitten. Näissä hän olettaa pahan silmän todelliseksi perustaksi voimakkaan (etenkin silmillä aikaansaadun) suggestion. Primitiivisen ihmisen kannalta ilmiö selittyi Seligmannin mukaan seuraavasti: sielu asuu silmässä, mistä se voi irrottautua turmiollisena, pahana katseena. Selitys on tuntunut niin hyvin perustellulta, että vasta nyt Toivo Vuorela on teoksellaan »Paha silmä suomalaisen perinteen valossa» ryhtynyt horjuttamaan Seligmannin luomaa teoreettista perustaa. Tosin Åke Campbell jo 1930-luvun alussa toi julki ajatuksia, jotka ovat ratkaisevasti vaikuttaneet Vuorelan tutkimusmetodiin.

Vuorela tarkastaa pahaa silmää sosiaalisena ilmiönä: miten siihen liittyvät uskomukset ilmenevät kansan tavoissa. Hän lähtee kuvitelmasta, että on olemassa »vain tietty, rajallinen kokonaisuus määrää» onnea. Tästä jokainen saa osansa. Oma osuttaan kukaan ei voi lisätä, ellei hän esim. maagisesti saa pilatuksi toisen onnea. Onnikokonaisuus on epätasaisesti jakautunut, ja sen vuoksi ihmisten kesken on syntynyt jännitystila, kateus, mitä voidaan pitää pahan silmän (siinä mielessä kuin Vuorela sen määrittää) psykologisena perustana.

Elämän käännekohtat, esim. häät ja lapsen syntyminen, olivat kriittisiä hetkiä, jolloin erityisesti piti varautua pa-

hentajaa vastaan. Samoin tuli kaikkea olemassaololle tärkeätä varjella mitä erilaisimmin menettelytavoin.

Esi-isiemme noudattamia tapoja perustellessaan Vuorela valaisee niitä usein aivan uudelta taholta. Mihin pohjimiltaan perustuu esim. kulttuuriyhteiskunnan se kohteliaisuussääntö, että vieras astuu aina isännän edellä ovesta ulos? Entä miksi vierasta on anteliaasti kestittävä? Ehkä nämä säännökset ovat yhteydessä seuraaviin vanhoihin uskomuksiin. Alkukantaisen yhteisön jäsen ei rohjennut kadehtimisen pelosta astua ennen vierasta ulos navetan ovesta. Hänen piti myös osoittaa kestiystävyyttä, jotta vieras ei loukkaantuisi ja päästäisi pahaa luontoaan valloilleen.

Vuorela ilmoittaa poimineensa teoksen perusaineksen yksinomaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistosta. Tutkimus olisi varmaan hyötynyt, jos tekijä olisi käyttänyt hyväkseen muunkin helposti tavoitettavan materiaalin. Vuorela joutuu esim. toteamaan, ettei hän suomalaisesta perinteestä ole juuri tavannut pahasilmäisiä eläimiä, ja olettaa tämän johtuvan keruutyön puutteellisuudesta. Sana-kirjasäätiön arkistossa on kuitenkin tietoja *lumoavista*, *hurmaavista* tai esim. *marvivista* susista, karhuista, ketuista, oravista tai käärmeistä, jotka pystyvät pahentamaan vastustajansa jopa toimintakyvyttömäksi. Epäilemättä olisi kokonaistulokselle ollut eduksi, jos tekijä olisi tarkoin perehtynyt myös Suomen Kansan Vanhoissa Runoissa julkaistuun loitsustoon, ei yksin loitsujen vaan niiden yhteydessä käytettyjen taikojen takia. Tätä kautta olisi ehkä saatu lisävalaistusta nyt vielä hämäriin seikkoihin. Esim. »lain lumoamiseen» liit-

tyvissä taioissa on havaittavissa Seligmannin tähdentämä suggestiovoiteltu: käräjiin haastettu kansanmies pyrkii katsomaan, loitsua mumisten, tuomaria silmiin, jotta saisi tämän valtaansa. Yleensä *lumoamiseen* tai esim. *marvimiseen* liittyvä perinne punoutuu läheisesti pahentamiseen (voidaan esim. sanoa yhtä hyvin joko »koira on lumottu» tai »koira on silmäty», kun se on maagisesti tehty haukkumattomaksi). Toisaalta näiden sanojen eräiden merkitysten perustana tuntuu olevan voimakas suggestio. Katseen suggestiovoiman ilmentymisen maagisessa pahentamisessa Vuorela jättää huomiotta.

Seligmann nimitti koko tutkimuskohteensa pahaksi silmäksi, koska hän piti katseeseen perustuvia kuvitelmia vanhimpina. Esim. kehumalla pahentamisen hän laski kuuluvaksi paha silmä-käsitteeseen, mutta katsoi sen alkupe räisen uskomuksen edelleenkehittymäksi. Vuorelan teoksen kiinnostavimpia kohtia ovat ne, joissa hän hahmottaa käsitöksensä tarkasteltavana olevan aineksen luonteesta. Ei ole hänen mukaansa varmuutta siitä, että nimenomaan silmään ja katseeseen liittyvät uskomukset olisivat alkuperäisiä. Siksi »pahan silmän käsitteeseen» on sisällytettävä, kuten tutkimusmateriaali osoittaa, paitsi katsetta myös kateellisen vahingoittavat

ajatukset, kehumalla (sanalla) pilaaminen ja pahansuovan kosketukset. Nämä osatekijät ovat siinä määrin vaikutukseltaan samantapaiset ja niin toisiinsa kietoutuneet, ettei niiden ikäjärjestykseen asettaminen tunnu mahdolliselta. Kaikkia on tarkastettava yhtenä kokonaisuutena. Vuorela huomauttaakin, että »tehtävän luonnehtimiseksi sopisi paremmin puhua kateista ja suojautumisesta kateita vastaan». Kun näin on, olisi varmaan selvintä rauhoittaa vanhentuneiden teoriain rasittama paha silmä-termikin sen kansanomaiseen merkitykseen (esimerkeistä päätellen kansa tuntuu selvästi ilmaisevan, milloin on kysymys nimenomaan silmäämisestä) ja puhua vain pahentamisesta, pilaamisesta tai kadehtimisesta, kun tarkoitetaan yleensä »henkisillä voimilla vahingoittamista». Tämä olisi koitunut tutkimuksen hyödyksi: ei olisi tarvis tavan takaa selittää (»paha silmä eli henkisillä voimilla vahingoittaminen», »paha silmä ylimalkaisesti katsoen»), mitä termi merkitsee.

Vuorelan teos antaa vankan kokonaiskuvan kateita vastaan varautuvasta suomalaisesta. Voitaisiinkohan samanlainen tutkimus kirjoittaa siten, että katseltaisiin ilmiötä pahentajan kannalta?

SAKARI VIHONEN